

ENCIKLOPEDIJSKA IZDANJA ODJELA MUZEALNIH TISKOPISA MUZEJA SLAVONIJE OSIJEK (Pregled kompletnih izdanja od početka 19. st. do kraja Drugoga svjetskog rata)

Stručni rad

UDK 069(497.5 Osijek).51:030>”19/20”

IVANA KNEŽEVIĆ
Muzej Slavonije Osijek
Trg sv. Trojstva 6
HR-31000 Osijek

Odjel muzealnih tiskopisa predstavlja najveću muzejsku knjižnicu u Hrvatskoj koja je jedinstvena upravo zbog svog fonda građe. Ovaj rad prikazuje samo djelić njezina bogatstva – kompletna enciklopedijska izdanja Odjela od početka 19. st. do kraja Drugoga svjetskog rata. Izdanja su formalno obrađena prema knjižničarskim standardima, uz prikaz njihove važnosti za hrvatski narod i Europu.

Ključne riječi: Odjel muzealnih tiskopisa, Muzej Slavonije Osijek, enciklopedije, opći enciklopedijski priručnici, 19. i prva polovica 20. st.

BOGATSTVO KNJIŽNICE MUZEJA SLAVONIJE OSIJEK –

ODJEL MUZEALNIH TISKOPISA

Knjižnica je ustanova koja prikuplja, čuva, sređuje te pruža svoju građu (knjige, novine, periodiku...) korisnicima na korištenje. Ona je izvor informacija.

Poznato je da je Muzej Slavonije Osijek osnovan davne 1877. g. darom osječkoga trgovca Franje Sedlakovića, pri čemu su uspostavljeni i temelji knjižnice Muzeja. Zajedno s rastom Muzeja rasla je i njegova knjižnica u koju su knjige pristizale, i još uvijek pristižu, darom, otkupom i zamjenom. S obzirom na bogatstvo, vrijednost i obujam građe, knjižnica Muzeja odavno je prerasla okvir priručne stručne muzejske knjižnice i postala poseban odjel Muzeja Slavonije – Odjel muzealnih tiskopisa.¹

Iako je riječ o specijalnoj knjižnici, ona je otvorena za javnost, a njezina je vrijedna građa na raspolaganju studentima, sveučilišnim profesorima, znanstvenicima, novinarima, kao i svima onima koji istražuju povijest određenoga vremena, te ovdje pronalaze potrebne informacije.

Osim bogate stručne priručne literature različitih struka, po kojoj je ova knjižnica jedinstvena u zemlji, posebno se ističu njezina zavičajna zbirka Essekiana i spomenički fondovi – knjižnice Weissmann, Prandau-Normann i Gimnazijska knjižnica, koje su sačuvane kao cjelina. Takve „knjižnice unutar knjižnica“² dragocjene su za proučavanje prošlosti, kulturnih i društvenih zbivanja određenoga kraja, osviještenosti bivših vlasnika - one su ogledalo tadašnjega društva.

Unutar tih spomeničkih fondova nalaze se najstariji enciklopedijski priručnici koji su neophodna literatura prilikom proučavanja stare građe. Kako je najveća vrijednost Odjela upravo u njegovoj staroj građi, javila se ideja o popisivanju cjelovitih općih enciklopedijskih priručnika od 19. st. do završetka Drugoga svjetskog rata, priručnika koji su tadašnjim istraživačima služili kao polazišta u pronalasku konkretnih informacija.

SPOMENIČKA KNJIŽNICA WEISSMANN

Knjižnica Weissmann privatna je knjižnica poznatoga odvjetnika i uglednoga Osječanina dr. Hermana Weiss-

¹ Usp. Burić, Vesna. Stara Gimnazijska knjižnica kao cjelina u knjižnici Muzeja Slavonije. // Osječki zbornik 21 (1991), str. 177.

² Usp. Malbaša, Marija. Muzejska knjižnica u Osijeku. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 4, 1-4 (1955/1957), str. 164.

manja. Kako je riječ o Židovu u vremenu nadolazećega Drugog svjetskog rata, tadašnji ravnatelj Muzeja dr. Josip Bösendorfer uspio je uvjeriti dr. Weissmanna u nužnost pohrane njegove vrijedne privatne knjižnice u Muzej. Ta je knjižnica, kao cjelina, povjerena Muzeju na čuvanje do povratka dr. Weissmanna po nju.³

Dr. Weissmann namjeravao se vratiti nakon završetka rata. Nažalost, nije se vratio te se pretpostavlja kako je svoj život završio u nekom od koncentracijskih logora.⁴ Tako je knjižnica postala trajnim vlasništvom Muzeja kao dokaz postojanja i intelektualnoga bogatstva obitelji Weissmann. Naime, riječ je o knjižnici velike kulturno-povijesne vrijednosti koja, osim pravne i židovske literature, sadrži i djela iz povijesti, povijesti umjetnosti i kulture.⁵ Tu svakako treba spomenuti rarijtna izdanja te referentnu građu - enciklopedije.

Spomenička knjižnica dr. Weissmanna broji više od 4.000 svezaka knjiga i vrlo je važna muzejska cjelina u Odjelu muzealnih tiskopisa. Važno je naglasiti kako su svi svesci dokumentirani kroz inventarne knjige i kataloge.⁶

U toj spomeničkoj knjižnici nalazi se šest enciklopedijskih priručnika koji su izlazili u razdoblju od početka 19. st. do završetka Drugoga svjetskog rata, a to su abecednim redom:

1. Der Große Brockhaus, 15. izd.
2. Hrvatska enciklopedija, priručni rječnik sveobćeg znanja
3. Hrvatska enciklopedija Mate Ujevića (prva tri sveska, dok su preostala dva u stručnoj referentnoj knjižnici)
4. Leksikon Minerva
5. Meyers Lexikon, 7. izd.
6. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka

SPOMENIČKA KNJIŽNICA PRANDAU-NORMANN

Početkom Drugoga svjetskog rata knjižnica grofovske obitelji Prandau-Normann iz Valpova dospjela je u Muzej Slavonije djelovanjem Komisije za zaštitu i očuvanje spomenika kulture (KOMZA), zajedno sa starim katalogom i rukopisnom inventarnom knjigom.⁷ Upravo nam ta knjižnična pomagala dokazuju osviještenost u organizaciji vlastite zbirke, te pomažu u otkrivanju područja zanimanja vlastelinske obitelji Prandau-Normann. Treba istaknuti kako sastav zbirke odgovara tadašnjim zbirkama na dvorovima u Hrvatskoj, ali i u dvorcima Srednje Europe.⁸

Knjižnica Prandau-Normann posjeduje više od 11.500 svezaka starih i vrijednih knjiga. Riječ je o fondu koji danas zauzima tri prostorije Odjela muzealnih tiskopisa u Muzeju Slavonije Osijek. Ta spomenička knjižnica spašena je goto-

vo u potpunosti i sačuvana u Odjelu kao cjelovita knjižnica, neovisno o vrsti i sadržaju knjiga, periodike i referentne literature. Među tom građom ističu se luksuzna izdanja s umjetničkim reprodukcijama, beletristika, klasična djela, bibliofilska i rarijtna izdanja.⁹ Taj je knjižni fond u obitelji grofova Prandau-Normann prikupljan generacijama, pri čemu je važno spomenuti vrijednu referentnu literaturu (enciklopedijske priručnike) većinom na njemačkom jeziku – gotici. Knjižnica Prandau-Normann, kao takva, predstavlja društvenu i kulturnu sliku plemićkih obitelji u Slavoniji.

Od starih enciklopedijskih priručnika tu možemo pronaći:

1. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für gebildeten Stände. Conversations-Lexikon, 6. izd.
2. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für gebildeten Stände. Conversations-Lexikon, 7. izd.
3. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für gebildeten Stände. Conversations-Lexikon, 8. izd.
4. Brockhaus Conversations-Lexikon. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie, 13. izd.
5. Oesterreichische National-Encyklopädie

GIMNAZIJSKA KNJIŽNICA

Nastanak Gimnazijske knjižnice vezan je uz osnutak Osječke gimnazije 1729. g. Gimnaziju su u Osijeku osnovali Isusovci, a iako postoje opravdane pretpostavke o ranijem postojanju gimnazijske knjižnice, prve pisane podatke nalazimo tek u školskom Izvješću iz šk. g. 1851/52.¹⁰ Osnovni način prikupljanja građe za knjižnicu bili su darovi, ali i novac od školarina i doprinosa.¹¹ Ulogu darovatelja imale su brojne kulturne i znanstvene ustanove, kao što su bečka Akademija i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Treba spomenuti i osviještene pojedince, kao što su dr. Adolfo Schmidt i biskup Josip Juraj Strossmayer, koji su bili svjesni vrijednosti znanja te su svojim darovanim knjigama pomagali razvoj i bogaćenje knjižnice. Knjižni fond povećavao se s godinama, rad knjižnice i škole bio je popraćen bogatom stručnom dokumentacijom, te se na taj način i razvila bogata knjižna zbirka.¹²

Zbog teških prilika tijekom Drugoga svjetskog rata i straha od uništenja fonda knjižnice, zahvaljujući uspješnom dogovoru dr. Josipa Bösendorfera i knjižničarke Danice Pinterović, koja je bila zadužena za knjižnicu Gimnazije, u prosincu 1943. g. u Muzej je pohranjena cjelokupna knjižnica bivše realne gimnazije.¹³ Od toga je knjižnoga fonda noviji dio 1945. g. vraćen Muškoj gimnaziji, a stariji je dio do danas ostao u Odjelu muzealnih tiskopisa, u okviru Gimnazijske zbirke.

Spomenička Gimnazijska knjižnica sveukupno broji više od 11.000 svezaka knjiga. U njoj možemo pronaći

3 Usp. Malbaša, Marija. Nav. dj., str. 164.

4 Usp. Vinaj, Marina. Tiskopisi XVI. stoljeća iz riznice Muzeja Slavonije u Osijeku. Osijek: Muzej Slavonije, 2007. Str. 7.

5 Usp. Malbaša, Marija. Nav. dj., str. 164.

6 Usp. Vinaj, Marina. Knjižnica Muzeja Slavonije – Odjel muzealnih tiskopisa. // Knjižničarstvo 8 (2004), str. 209.

7 Usp. Malbaša, Marija. Nav. dj., str. 165.

8 Usp. Vinaj, Marina. Tiskopisi..., str. 4.

9 Usp. Malbaša, Marija. Nav. dj., str. 165. ; Usp. Vinaj, Marina. Tiskopisi..., str. 4.

10 Usp. Malbaša, Marija. Nav. dj., str. 185.

11 Usp. Vinaj, Marina. Tiskopisi..., str. 6.

12 Isto.

13 Isto.

raznovrsnu građu – domaću i stranu literaturu, bibliofilska izdanja, klasična djela, školske i enciklopedijske priručnike, periodiku i sl. Sva ta građa svjedoči o bogatstvu Gimnazijske knjižnice, o njezinoj vrijednosti za kulturu i povijest.

Unutar te spomeničke knjižnice nalazi se pet enciklopedija koje udovoljavaju uspostavljenim kriterijima, a to su:

1. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für gebildeten Stände. Conversations-Lexikon, 10. izd.
2. Brockhaus' Konversations-Lexikon, 14. izd.
3. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka
4. Neues Konversations-Lexikon für alle Stände
5. Neues Konversations-Lexikon, ein Wörterbuch des allgemeinen Wissens

ZAVIČAJNA ZBIRKA ESSEKIANA

Zavičajna zbirka odraz je društvenih, kulturnih i političkih aktivnosti određene sredine. Kroz nju se očituje povijest zavičaja. Za razliku od spomeničkih knjižnica, zavičajna je zbirka u stalnom razvoju.

Godine 1903., nabavom 66 primjeraka slavonskih kalendara tiskanih u Osijeku i Budimpešti, započelo je sustavno prikupljanje tiskovina objavljenih u Osijeku, tiskovina osječkih autora, kao i onih tiskovina koje govore o Osijeku.¹⁴

Essekiana je značajno dopunjena 1929. g. otkupom cjelovite zbirke Oskara Friml-Antunovića, osječkoga sakupljača i velikoga bibliofila, te 1931. g. otkupom i darovima Radoslava Franjetića.¹⁵ Time je knjižnica Muzeja postala vlasnik mnogih raritetnih osječkih izdanja novina, prigodnoga tiska, plakata, fotografija, kalendara, ali i knjiga. Bogatstvo te zbirke popisala je Marija Malbaša, dugogodišnja knjižničarka u Muzeju, u publikaciji *Osječka bibliografija*. To djelo predstavlja katalog zavičajne zbirke Essekiane, djelo od neprocjenjive važnosti ne samo za Slavoniju, nego i za cijelu Hrvatsku. Upravo zbog građe koja se često ne može pronaći nigdje drugdje, riječ je o jednoj od najvrjednijih i najbogatijih zbirki Odjela muzealnih tiskopisa.

Zavičajna zbirka Essekiana jedina je kronološki ustrojena zbirka u Odjelu. Kako je riječ o zbirci osječkih tiskovina, Osijek se može pohvaliti činjenicom kako je upravo u njemu tiskana prva hrvatska enciklopedija. Naravno, riječ je o *Hrvatskoj enciklopediji* urednika Ivana Zocha i Josipa Mencina.

POVIJEST ENCIKLOPEDIJA I KRITERIJI ZA NJIHOV PREGLED U ODJELU MUZEALNIH TISKOPISA

Riječ „enciklopedija“ dolazi od grč. sintagme *en-*

kyklios paedia što u doslovnom prijevodu znači zaokruženo djelovanje. Pokušaji da se napravi djelo takve vrste stari su više od 2.000 godina, iako nijedno nije nosilo ime „enciklopedija“ sve do 16. st. Značajna je činjenica kako je tu riječ prvi put u današnjem smislu upotrijebio upravo Hrvat, Zagrepčanin Pavao Skalić 1559. g.¹⁶

Rana djela općega znanja oblikovana su kao sveobuhvatni udžbenici i po tom se razlikuju od modernih enciklopedija koje služe uglavnom kao referentni izvori za obrazovanje ljudi. Enciklopedije su postojale još u antičkom svijetu. Najstarije i najznačajnije takvo djelo antike jest *Historia naturalis*, djelo koje je 77. g. napisao Plinije Stariji, a sastojalo se od čak 37 knjiga. Nadalje, najautoritativniji izvor informacija, najutjecajnije enciklopedija srednjega vijeka jest *Originum seu Etymologiarum libri XX* biskupa Izidora iz Seville.¹⁷ To je djelo prva srednjovjekovna enciklopedija koja će dugo vremena biti jedini i nezaobilazni izvor informacija.

Tri su vrlo nejednaka razdoblja u povijesti enciklopedija. U prvo razdoblje ulaze enciklopedijska djela nastala prije 1600. g., djela koja su bila namijenjena maloj grupi obrazovanih ljudi koje je povezivalo znanje i uporaba latinskoga jezika. Drugo razdoblje karakteriziraju enciklopedije 17. i 18. st. To razdoblje obilježeno je procvatom enciklopedijskih leksikona, ali i nastankom prve moderne enciklopedije. Naime, polovicom 18. st. u europskim se zemljama počinje razvijati izvorna enciklopedijska djelatnost.¹⁸ Treće razdoblje, od 19. st. nadalje, obilježeno je Brockhausovim i Britannicinim izdanjima koja su postala modeli enciklopedija 19. i 20. st.¹⁹ Naime, u zemljama engleskoga govornog područja rasprostranila se *Enciklopedija Britannica*, a u njemačkim zemljama Brockhausovi i Meyersovi konverzacijski leksikoni ili realne enciklopedije.

Začetak enciklopedije u Hrvata nalazimo u hrvatskim glagoljičnim lucidarima iz 15. st., ali se enciklopedička djelatnost u punom smislu te riječi javlja s pojavom prave hrvatske enciklopedije, odnosno tek u 19. st.

Prva enciklopedijska djela nisu bila enciklopedije u pravom smislu te riječi, već su predstavljala prijelazne oblike između enciklopedija i leksikona (npr. konverzacijski leksikoni i realne enciklopedije). U Velikom rječniku hrvatskoga jezika Vladimira Anića enciklopedija je definirana kao djelo koje (po abecedi ili po predmetima) daje pregled ukupnih znanja o nekoj grani djelatnosti ili o ukupnom ljudskom znanju.²⁰ Leksikon je u istom rječniku definiran kao knjiga u kojoj su abecednim redom protumačeni različiti pojmovi, imena, događaji, znanstveno i stručno nazivlje.²¹ Dakle, i enciklopedija i leksikon pod-

16 Usp. Ohnjec, B. O jeziku i oko njega. http://www.ericson.com/hr/etk/novine/kom0106/o_jeziku.shtml (2008-10-18)

17 Usp. Vujić, Antun. Razvitak enciklopedistike i enciklopedijsko vrednovanje. // Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“ 1 (1991), str. 32.

18 Isto, str. 42.

19 Enciklopedija Britannica. <http://EBchecked/topic/186603/encyclopaedia> (2008-12-15)

20 Enciklopedija. // Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 2003., str. 291.

21 Leksikon. // Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 2003., str. 677.

14 Usp. Burić, Vesna. Nav. dj., str. 176.

15 Isto.

jednako obuhvaćaju sve elemente ljudskoga znanja, samo što su enciklopedije opširnije, za razliku od leksikona koji su više analitički, odnosno u njima su cjeline razglobljene u više malih dijelova.²² Danas većina modernih enciklopedija usklađuje mikropedijske i makropedijske članke.

Tip moderne enciklopedije zasluga je prosvjetiteljstva u 18. st., odnosno razdoblja intelektualne znatiželje i eksperimentiranja. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* osnovica je od koje se uzima suvremeno shvaćanje enciklopedije. Svi su značajni umovi prosvjetiteljstva sudjelovali u njezinom stvaranju. Ipak, najznačajniji su bili filozof Denis Diderot i matematičar Jean Le Rond d'Alambert. To prvo moderno enciklopedijsko djelo objavljeno je u razdoblju od 1751. do 1780. g., u 35 svezaka, od čega je čak 11 svezaka ilustracija, pet svezaka dodatka, te dva sveska kazala.

Kao ekstreman primjer možemo istaknuti enciklopediju pod nazivom *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, koju su uredili Nijemci Johann Samuel Ersch i Johann Gottfried Gruber. Djelo je počelo izlaziti 1818. g., a zadnji, 168. svezak dovršen je 1914. g.²³

Enciklopedija nastoji osigurati informacije i pokriti sva područja ljudskoga znanja. Ljudi koriste enciklopedije kako bi u njima pronašli adekvatne informacije o temi koja ih zanima. S obzirom na sam opseg građe, a time i enciklopedijskih priručnika u Odjelu muzealnih tiskopisa, bilo je potrebno uspostaviti određene kriterije kako bi se enciklopedije selektirale u jednu logičnu cjelinu. Naime, tih je priručnika previše za objavljivanje u jednom dahu te smo zato, prema određenim kriterijima, odlučili izdvojiti one koji zasigurno nisu zastupljeni u većini drugih hrvatskih knjižnica.

Ovaj rad donosi pregled cjelovitih kompleta općih enciklopedija i njezinih prijelaznih oblika u Odjelu muzealnih tiskopisa, a koji su izlazili u razdoblju od početka 19. st. do kraja Drugoga svjetskog rata. Pri tomu treba naglasiti kako su obuhvaćene i one domaće, hrvatske enciklopedije koje nisu cjelovite, ali zato što je riječ o prvim hrvatskim enciklopedijama koje uopće nisu izašle u cjelovitom slovnom rasponu, iz političkih ili nekih drugih razloga.

Nakon uvida u odgovarajuću literaturu, nakon pregleda fonda Odjela muzealnih tiskopisa (spomeničkih knjižnica, zavičajne zbirke i priručne stručne knjižnice), pregledavanja kartičnoga stručnog i abecednog kataloga te brojnih inventarnih knjiga, iskristalizirali su se određeni kriteriji potrebni za selekciju enciklopedija.

Osnovni, polazišni kriteriji koje su enciklopedije morale zadovoljiti mijenjali su se s obzirom na konzultiranu literaturu i same enciklopedije, ali na kraju su ustanovljeni sljedeći: opće znanje²⁴, univerzalnost, sveobuhvatnost; po-

jam *enciklopedija* (u prijelaznim djelima *opći leksikon*²⁵) u samom naslovu djela, referentno djelo kao rad više autora²⁶, djelo u cjelovitom slovnem rasponu u vlasništvu Muzeja, vrijeme izlaženja. To su osnovni kriteriji prema kojima smo pronalazili enciklopedije, a njihov smo opis proširili onim elementima koji se koriste prilikom kataložne obrade samoga djela – stvarni naslov i podaci o odgovornosti (naslov, podnaslov, autori, urednici), izdanje (koje po redu), izdavanje (mjesto, nakladnik, godina), materijalni opis (opseg, podatak o ilustracijama, dimenzije) i napomene, informacije koje nemaju svoje mjesto u prethodno nabrojanim skupinama, a karakteriziraju konkretno djelo. Naravno da niti jedna enciklopedija ne može zadovoljiti apsolutno sve navedene kriterije, ali se svaka može pronaći u onim osnovnima.

Iako je danas stvaranje enciklopedija veliki pothvat koji uključuje mnoge predradnje i mnogo angažiranih suradnika, prve enciklopedije pisali su pojedinci. Tek od 18. st., odnosno s pojavom prve moderne enciklopedije, u njihovu nastajanju sudjeluje više osoba.

Promatrali smo i natuknicu, odnosno njezinu veličinu, zatim postoji li popis literature prema kojoj je ona nastala te popis autora koji ju je sastavio. Treba napomenuti kako do sredine 20. st. nije bilo uobičajeno potpisivati autora ispod članaka u enciklopediji.

Kriterij je bio i način organizacije same natuknice (abecedno ili sistematski). Nadalje, kojim je jezikom pisana, te postoji li podatak o nakladi cjelokupne enciklopedije.

Većina enciklopedija ima stotine i tisuće članaka, što govori o samom opsegu građe. Mnogi članci sadržavaju ilustracije, mape, slike, dijagrame, karte, statističke tablice ili neke druge dodatne komponente koje pomažu čitateljima razumjeti koncept. Upotreba ilustracija javlja se još u srednjem vijeku, a prvotna im je uloga bila više dekorativna nego korisna.

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA

Osječki su srednjoškolski profesori Ivan Branislav Zoch i Josip Mencin nakon trogodišnjih priprema 1887. g. objavili prvi svezak *Hrvatske enciklopedije, priručnog*

mного, spomenut ćemo samo neke, kao što su npr.: Enciklopedija Jugoslavije, Hrvatska enciklopedija, Suvremena katolička enciklopedija, The Encyclopaedia of Slovakia and the Slovaks, The World Book Encyclopaedia, Magyar encyclopaedia, Révai nagy lexikona, A Pallas nagy lexikona i sl. Osim općih enciklopedija Odjel posjeduje i mnoštvo specijalnih enciklopedija kao što su Pomorska, Medicinska, Vojna, Muzička, Filmska enciklopedija, Enciklopedija likovnih umjetnosti, Enciklopedija fizičke kulture, Encyclopaedia Judaica, Enciklopädie der Landwirtschaft, Oekonomisch-technologische Encyclopädie i sl.

22 Encarta Encyclopedia Deluxe 2004. [CD-ROM]
23 Isto.

24 S obzirom na klasifikaciju građe prema području znanja, postoje opće i specijalne enciklopedije. Opće enciklopedije prikazuju sva područja ljudskoga znanja, dok specijalne enciklopedije obrađuju samo određeno područje. Iako je riječ o cjelovitim kompletima općih enciklopedija od 19. st. do kraja Drugoga svjetskog rata, treba naglasiti kako to nisu jedine enciklopedije koje Odjel posjeduje. Tu su i one opće enciklopedije koje su nastale izvan okvira tih godina, kao i one koje se u Odjelu ne nalaze sačuvane u cjelovitim kompletima. Kako je takvih primjera

25 Kako je riječ o ogromnom fondu knjižne građe, u Odjelu muzealnih tiskopisa možemo pronaći brojne konverzacijske leksikone koji su svoje uzore pronašli u Brockhausovim i Meyersovim izdanjima, stoga smo se ograničili na one koji u svom nazivu sadrže riječ „enciklopedija“. Izuzetak je jedino Leksikon Minerva, ali on je obrađen zato što je riječ o prvom hrvatskom leksikonu.

26 Enciklopedije modernoga doba većinom nastaju kao rezultat rada određenih institucija, odnosno nacionalnih, kulturnih i znanstvenih ustanova. Sve su manje osobne i subjektivne, a sve više znanstveno utemeljene.

rječnika sveobćeg znanja.²⁷

Sl. 1 Hrvatska enciklopedija, priručni rječnik sveobćeg znanja

Iako je zamišljeno šest svezaka, izašla su samo prva dva: prva knjiga slovnoga raspona A-Bžedusi te druga knjiga slovnoga raspona C-Gzel. Na enciklopediji je radilo 40-ak suradnika raznih struka – odvjetnici, liječnici, vjeroučitelji, profesori i drugi. Među njima možemo istaknuti imena kao što su Ignjat Brlić, Spiridon Brusina, Ivan Tkalčić. Zanimljivo je istaknuti kako su pojedini članci, zbog nedovoljnoga broja suradnika, doslovno preuzeti od uglednih hrvatskih znanstvenika toga vremena poput Bogoslava Šuleka, Vjekoslava Klaića, Franje Kuhača i Franje Račkoga.

Drugi svezak uredio je sam dr. Zoch. Taj je svezak, kao i prvi, otisnut u osječkoj tiskari Dragutina Laubnera tri godine nakon prvoga sveska, točnije 1890. g.

Hrvatska enciklopedija nastala je po uzoru na češke i njemačke leksikone. Ona je formatom (16 cm x 24 cm) bliža leksikonu, te predstavlja kombinaciju mikropedijskoga i makropedijskoga pristupa građi. To potvrđuje Ivan Gostl navodeći kako su članci „raspona od tri retka (leksikonski tip) pa do iznad 1.500 redaka (enciklopedijski, makro tip).“²⁸ Članci su potpisani kraticom autorova imena i prezimena, dok se oni nepotpisani odnose na uredništvo. Literatura većinom nije popisana ispod članaka, a izuzetak su jedino veliki članci. Naime, veliki članci uz popis literature sadržavaju i podnaslove.

Na početak enciklopedije smještene su važnije korištene kratice, zatim slijede natuknice, odnosno članci organizirani abecednim redom. Hrvatska enciklopedija tvrdi je uvezana te ne sadrži podatke o cijeni i nakladi.

Prva knjiga sadrži 619 stranica, a druga stranicu više. Dakle, obje knjige zajedno opsegom dosežu 1.239 stranica

27 Usp. Gostl, Ivan. Hrvatska leksikografija stara pet stoljeća. // Vjesnik 60, 18507 (utorak, 11. 5. 1999.), str. 13.

28 Gostl, Ivan. Prvi hrvatski rječnik sveopćega znanja. // Vjesnik 60, 18516 (četvrtak, 20. 5. 1999.), str. 17.

koje su složene dvostupčano. Prvi svezak enciklopedije nije ilustriran, ali se zato u drugom svesku mogu pronaći tri ilustracije.

Odjel muzealnih tiskopisa može se pohvaliti činjenicom kako posjeduje dva primjerka Hrvatske enciklopedije. Naime, jedan se nalazi u spomeničkoj knjižnici Weissmann, s ex librisom dr. Weissmanna. Drugi primjerak nalazi se u zavičajnoj zbirci Essekiani, s obzirom da se radi o osječkoj tiskovini. Ujedno je riječ o jedinjoj enciklopediji u zavičajnoj zbirci Essekiani. Naime, taj je primjerak u Odjel pristigao otkupom poznatoga osječkog sakupljača i bibliofila Oskara Friml-Antunovića.

Rad na Hrvatskoj enciklopediji prekinut je zbog nepovoljnih prilika za te pothvate, ali bez obzira na njezine nedostatke, ona će ostati vrijedan i nezaobilazan prvijenac hrvatske enciklopedike.

LEKSIKON MINERVA

Zagrebačka nakladnička kuća Minerva izdala je 1936. g. prvi leksikon južnih Slavena pod nazivom *Leksikon Minerva, praktični priručnik za modernog čovjeka*. Leksikon je objavljen u jednom svesku, a svojim dimenzijama od 25 cm odgovara dimenzijama leksikona. Urednik samoga leksikona jest leksikograf Gustav Šamšalović, koji je, naravno, imao svoje pomoćnike i suradnike

Sl. 2 Leksikon Minerva, praktični priručnik za modernog čovjeka

Zanimljivo je da Leksikon Minerva ima dva predgovora (predgovor nakladnika i predgovor urednika). Osim predgovora, sadrži i poseban popis tabli, zemljopisnih karata i pregleda, kao i upute za upotrebu Leksikona, a tek tada slijede natuknice organizirane abecednim slijedom.

Iz predgovora nakladnika saznajemo kako je Leksikon

nastao iz potrebe stanovništva za domaćim djelom takve vrste jer su se do tada, zbog nedostatka vlastitih, koristili samo strani leksikoni i enciklopedije. Gustav Šamšalović u predgovoru urednika naglašava kako je to prvi domaći konverzacijski leksikon, k tomu obrađen na enciklopedijski način uz pomoć suradnika iz svih krajeva Jugoslavije.

Kako je Leksikon objavljen cjelovito u jednom svesku, razumljiva je sažetost u definiranju 54.000 objašnjenih natuknica. Treba naglasiti kako svaka natuknica ne dolazi u novi red, već se u istom redu nastavlja na prethodnu, iz čega je vidljiva ušteda prostora.

U Leksikonu možemo pronaći natuknice različitih veličina, no one su najčešće protežu tek na nekoliko redaka, najviše do jednoga stupca. Kao primjer možemo navesti natuknicu „muzeji“ koja samo donosi podatak kako je riječ o institucijama koje su pristupačne javnosti, a namijenjene su pohrani i čuvanju znanstvenih i umjetničkih zbirki.²⁹ Za usporedbu, natuknica „biblioteka“ objašnjena je na više od jednoga stupca.³⁰ Ispod natuknica javlja se potpis autora, ali ne i popis korištene literature.

Leksikon Minerva broji 792 stranice koje su složene dvostupčano. Treba naglasiti kako je to leksikon u kojem su numerirani stupci, ne stranice. Tako jedna stranica ima dva broja, odnosno Leksikon broji 1.584 stupca.

Leksikon je ilustriran, i to većinom crno-bijelim ilustracijama, a izuzetak čini jedino osam zemljopisnih karta u boji. Uz to, Leksikon sadrži 38 tabela te čak 2.297 ilustracija unutar teksta.

Leksikon Minerva tvrdog je uveza, bez podataka o cijeni i nakladi.

U Odjelu postoje dva primjerka Leksikona Minerve. Jedan se nalazi u spomeničkoj knjižnici Weissmann, s ex librisom bivšega vlasnika. Drugi primjerak nalazi se u priručnoj stručnoj zbirci, a prethodno je bio u vlasništvu gospodina Josipa Mirkovića, upravitelja župe Andrijevići, o čemu svjedoči njegov vlastoručni potpis na naslovnici.

NARODNA ENCIKLOPEDIJA SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

Prvu jugoslavensku enciklopediju pod nazivom *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* objavio je Bibliografski zavod u Zagrebu. Prvi svezak objavljen je 14. ožujka 1925. g., a pogovor zadnjem svesku potpisan je 11. prosinca 1928. g.

Na njezinom je nastanku radilo 146 visokoobrazovanih suradnika, od toga 80 Srba, 45 Hrvata i 21 Slovenac³¹, na čelu s urednikom Stanojem Stanojevićem. Iako je beogradski sveučilišni profesor Stanojević tvrdio kako nije postojala nikakva razlika između Hrvata i Srba³², iz samoga je omjera suradnika jasno vidljivo kako je hrvatski udio daleko manje zastupljen od srpskoga.

Sl. 3 Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka

Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka izašla je u četiri sveska: 1. (A-H), 2. (I-M), 3. (N-R), 4. (S-Ž). U trećem svesku došlo je do tiskarskih propusta te taj svezak nema naslovnu stranicu, a zadnja natuknica pod slovom „r“ nije dovršena već je prekinuta slijedom natuknica pod slovom „s“, koje su dio sljedećega sveska. Dakle, treći svezak broji dodatnih 120 stranica koje pripadaju zadnjem, četvrtom svesku.

Enciklopedija je pisana srpskohrvatskim jezikom, i to na dva pisma – latinici i ćirilici. Odjel muzealnih tiskopisa posjeduje čak tri njezina cjelovita kompleta, sva tri na latinici. Jedan komplet pripada spomeničkoj knjižnici Weissmann, jedan je u fondu Gimnazijske knjižnice, i jedan u priručnoj stručnoj³³ knjižnici.

Enciklopedija nema predgovor, ali zato sadrži pogovor. U njemu urednik Stanojević iznosi poteškoće s kojima su se suradnici na enciklopediji susretali, ističući izlaženje enciklopedije u vrlo kratkom roku, bez ikakvih ugledanja na prethodne radove.³⁴

Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka svojim je dimenzijama (18 cm x 25 cm) bliska leksikonu. Sadrži 12.000 članaka³⁵ koji su raspoređeni u dva stupca unutar stranice. Članci se razlikuju dužinom, odnosno ima ih od nekoliko redaka do nekoliko stranica. Manji članci većinom prikazuju biografije poznatih osoba, dok veći govore o značajnim institucijama, gradovima, zemljama. Kao primjer možemo izdvojiti natuknicu „arhivi“³⁶ koja je objašnjena na osam stranica i podijeljena na poglavlja koja su ujedno i nazivi zemalja: Hrvatska i Austrija, Slovenačka (Slovenija), Srbija, Vojvodina, Austrija, Čehoslovačka, Ugarska. Zanimljivo je kako svako poglavlje konkretnoga članka sadrži potpis autora i popis literature. Općenito, svi članci (objašnjene natuknice) imaju potpis autora, za raz-

33 Ta je knjižnica pododjel Odjela muzealnih tiskopisa i na jednom mjestu okuplja stručnu literaturu važnu za rad muzeja, muzejskih stručnjaka, kao i odgovarajuću referentnu literaturu.

34 Pogovor. // Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Zagreb: Bibliografski zavod, 1925-1929. Sv. 4. 1929. Str. X.

35 Isto, str. XI.

36 Arhivi. // Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Zagreb: Bibliografski zavod, 1925-1929. Sv. 1. 1925. Str. 76-83.

29 Muzeji. // Leksikon Minerva. Zagreb: Minerva, 1936. Str. 938.

30 Biblioteka. // Leksikon Minerva. Zagreb: Minerva, 1936. Str. 126.

31 Pogovor. // Leksikon Minerva. Zagreb: Minerva, 1936. Str. 1.

32 Isto, str. 7.

liku od popisa literature koji je djelomičan, ali neizostavan kada je riječ o velikim člancima.

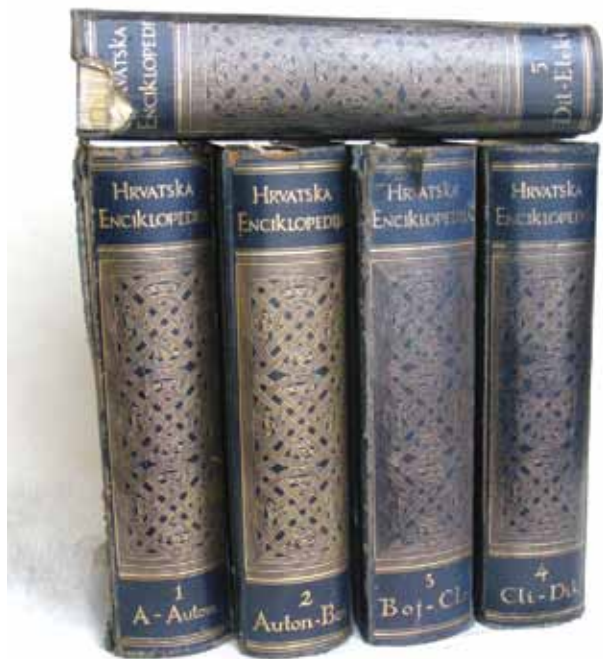
Četiri tvrdo ukoričena sveska enciklopedije zajedno broje 4.364 abecedno organizirane stranice, bez ilustracija. Enciklopedija je tiskana u nakladi od 14.000 primjeraka.

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA (ENCYCLOPAEDIA CROATICA)

Hrvatska enciklopedija, s usporednim naslovom *Encyclopaedia Croatica*, najvažnije je leksikografsko djelo Mate Ujevića kojemu je on bio sve – od idejnoga začetnika i pokretača do glavnoga urednika.³⁷

Rad na enciklopediji pokrenut je 1938. g., a nakon dvogodišnjega rada na izradi abecedarija, objavljen je u proljeće 1940. g. probni arak s ogledima teksta i slika.

Iako je u roku od šest godina trebalo izaći 12 velikih svezaka, Hrvatska enciklopedija slijedila je, nažalost, sudbinu drugih ambicioznih hrvatskih enciklopedičkih projekata, odnosno ostala je nedovršena. U Zagrebu je, u nakladi Konzorcija Hrvatske enciklopedije, kasnije Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda u razdoblju između 1941. i 1945. g. izašlo pet svezaka.³⁸

Sl. 4 Hrvatska enciklopedija (Encyclopaedia Croatica)

Prvi svezak objavljen je pred sam početak Drugoga

37 Usp. Gostl, Ivan. Nav. dj. // Vjesnik 60, 18507 (utorak, 11. 5. 1999.), str. 13.

38 Samo je prvi svezak izašao u nakladi Konzorcija, a preostala četiri objavio je Hrvatski bibliografski zavod.

svjetskog rata, 10. veljače 1941. g., u slovnom rasponu A-Automobil. Drugi svezak, slovnooga raspona Autonomoša-Boita, otisnut je 20. prosinca iste godine. Treći svezak, slovnooga raspona Boja-Cleveland, pojavio se 21. listopada 1942. g. Četvrti svezak, slovnooga raspona Cliachit-Diktis, izašao je 1942. g. bez navođenja datuma i mjeseca. Pred sam kraj Drugoga svjetskog rata, 2. svibnja 1945. g., objavljen je posljednji, peti svezak enciklopedije u slovnom rasponu Dilatacija-Elektrika. Paradoksalno zvuči činjenica kako je enciklopedija začeta uoči velikoga rata, a prestala je izlaziti njegovim završetkom.³⁹

Za razliku od prethodna četiri sveska koja su pisana fonološkim pravopisom, peti svezak jedini je svezak te enciklopedije otisnut korijenskim pravopisom.⁴⁰ Naime, prva suvremena hrvatska enciklopedija prestala je izlaziti iz političkih razloga. Hrvatska enciklopedija bila je ignorirana ili negativno vrednovana samo zato što je nastala u ratnoj državnoj tvorevini te joj je poslijeratni komunizam nepravedno pripisivao pečat ustaštva.⁴¹ Nove vlasti uništile su gotovo cijelu nakladu petoga sveska, tako da on danas pripada pravim hrvatskim knjižnim rijetkostima. Zato još više treba naglasiti kako Odjel muzealnih tiskopisa posjeduje svih pet svezaka enciklopedije.

Uz enciklopedika, bibliografa i književnika Matu Ujevića, na enciklopediji je radilo i Središnje uredništvo koje su činili Gustav Šamšalović, Pavao Tijan, Nikola Žic, Petar Grgec, Franjo Jelašić, Božidar Magovac, Josip Milković, kao i urednici 50-ak struka, među kojima su se nalazila najuglednija imena tadašnje hrvatske znanosti i umjetnosti. Treba spomenuti još jedno značajno ime koje je sudjelovalo u stvaranju enciklopedije, a to je Ivan Meštrović koji je imao ulogu savjetnika umjetničke redakcije.

U predgovoru Hrvatske enciklopedije dr. Mate Ujević naglašava kako ta enciklopedija nije slijedila nijedan predložak stranih enciklopedijskih djela.⁴² Enciklopedija je i nastala iz potrebe proširivanja i zaokruživanja znanja iz svih područja znanosti i umjetnosti, te kako bi se hrvatski narod oslobodio stranih enciklopedijskih priručnika koji ne udovoljavaju potrebama.⁴³ Iako je riječ o općoj enciklopediji, Hrvatska enciklopedija poseban naglasak stavlja na hrvatski narod, uz objektivno iznošenje činjenica.

Hrvatska enciklopedija svojim formatom od 30 cm visine odgovara formatu enciklopedije. Natuknice su različite veličine, ali uglavnom prevladavaju velike, odnosno natuknice makropedijskoga tipa. Takve velike natuknice imaju podnaslove zbog lakšeg snalaženja. Članci su potpisani, odnosno ispod njih se nalaze inicijali autorova imena i prezimena. Za razliku od potpisa autora, literatura nije popisana ispod svih članaka.

Svi svesci enciklopedije ukupno donose 3.850 stranica, ali tome još treba pribrojiti 47 stranica koje obuhvaćaju impresum, predgovor i popise sudionika, kao i 200-tinjak

39 Usp. Gostl, Ivan. Dvije tisuće hrvatskih životopisa. // Vjesnik 60, 18517 (petak, 21. 5. 1999.), str. 10.

40 Isto.

41 Isto.

42 Predgovor. // Hrvatska enciklopedija. Zagreb: Konzorcij hrvatske enciklopedije, 1941.-1945. Sv. 1. 1941. Str. XI.

43 Isto, str. IX.

nenumeriranih stranica tabli/ilustracija. Hrvatska enciklopedija bogata je ilustracijama, posebno kada je riječ o bakrotisku, ali niti u jednom svesku ne postoji konkretan popis ilustracija za pojedini svezak te to, svakako, otežava njihov pregled. Od ilustracija su zastupljeni crteži, slike, zemljopisne karte i bakrotisak, a prevladavaju ilustracije u boji.

Hrvatska enciklopedija tvrdog je uveza i bez podataka o cijeni i nakladi.

IZDANJA BROCKHAUSA

Friedrich Arnold Brockhaus (1772.-1823.) njemački je izdavač poznat po izdavanju djela *Konversations-Lexikon*, odnosno djela koje se u brojnim izdanjima i preradama sačuvalo do danas, od 20. izdanja iz 1996. g. pod nazivom *Brockhaus Enzyklopädie*.

Poznato je kako enciklopedije traže uzore jedne u drugima, odnosno nastavljaju se jedna na drugu. Tako je F. A. Brockhaus kupio autorska prava djela *Conversations-Lexikon mit vorzüglicher Rücksicht auf die gegenwärtigen Zeiten* Gotthefa Renatusa Löbela i Christiana Wilhelma Frankea 1808. g. i preoblikovao ga u slavni *Konversations-Lexikon*.

Djelo je to od velike važnosti za njemački narod, model za enciklopedije namijenjene zemljama koje ne pripadaju engleskom govornom području. Njegove su stranice listale generacije i generacije osoba, te pronalazile informacije o potrebnim sadržajima. Taj opći referentni komplet pokriva širok raspon tema s člancima koji su primjeri kratkih, informativnih i pouzdanih članaka.⁴⁴

Tijekom 19. st. izašlo je čak 13 izdanja konverzacijskoga leksikona ili opće njemačke realne enciklopedije. S obzirom na zahtjeve publike, izdavačka kuća morala je izdavati izdanje za izdanjem u malom vremenskom razmaku, kako bi se osigurala najnovija informacija. Tako se uz svako novo izdanje počinju pojavljivati i dodatni⁴⁵ svesci. Važno je napomenuti kako su se, s obzirom na potražnju te građe, redala brojna reizdanja Brockhausova konverzacijskoga leksikona. Odjel muzealnih tiskopisa posjeduje više takvih reizdanja pojedinoga izdanja, pri čemu je dovoljno prikazati samo jedno od njih zbog vrlo malih razlika koje ih dijele.

Od početka 19. st. do Drugoga svjetskog rata izašlo je ukupno 15 izdanja Brockhausova konverzacijskoga leksikona⁴⁶, a od toga se u Odjelu muzealnih tiskopisa, unutar odgovarajućih zbirki, nalazi njih čak sedam. Ta su izdanja izašla u razdoblju od 1824. do 1935. g. Naime, u početku je sačuvano ime *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie* ili *Konversations-Lexikon*, a od 13. izdanja u naslovu se pojavljuje ime Brockhaus.

Sl. 5 Brockhaus Conversations-Lexikon

Kako je riječ o vremenskom rasponu dužem od jednog stoljeća, urednici su se izmjenjivali, počevši od samoga Brockhauusa preko njegovih sinova nadalje.

Riječ je o njemačkom enciklopedijskom djelu, stoga je logično što je i pisano njemačkim jezikom. Treba istaknuti kako je svih 15 izdanja pisano goticom. Formati su se vremenom mijenjali, povećavali. Tako 6. izdanje ima visinu sveska od 19 cm, a 15. izdanje 26 cm. Svi su ti Brockhausi opće vrste s abecednom organizacijom građe, tvrdoga uveza, bez naznačene cijene i naklade.

Članci su različite duljine, od nekoliko redaka do nekoliko stranica, kada je riječ o gradovima, državama, značajnim piscima. Posebno je velika sličnost između šestoga i sedmoga izdanja, o čemu može posvjedočiti i podatak kako se predgovor šestom izdanju nalazi kao jedini predgovor u sedmom izdanju. Zanimljivo je kako šesto izdanje nema sve razdvojene arke, stoga se može pretpostaviti kako vlasnik nije u potpunosti koristio tu enciklopediju.

Svi kompleti Brockhauusa, zastupljeni u Odjelu, slovnim rasponom obuhvaćaju cijelu abecedu, što je i bio jedan od kriterija obrade enciklopedijskih priručnika. Nadalje, svi su opći priručnici abecedne organizacije građe.

S obzirom da se svako sljedeće izdanje nastavlja na ono prethodno, kako bismo se lakše snašli među sličnostima i razlikama pojedinih izdanja, poslužiti ćemo se tabličnim prikazom koji približno prati skupine kataložnoga opisa građe, uz pojedine dodatne kriterije.

⁴⁴ Enciklopedija Britannica. <http://EBchecked/topic/186603/encyclopaedia> (2008-12-15)

⁴⁵ Ideja ažuriranja enciklopedija pomoću dodatnih svezaka seže svojim počecima u 18. st.

⁴⁶ Treba napomenuti kako je do danas izašlo sveukupno 21 izdanje.

Izdanja cjelovitih Brockhousa u Odjelu muzealnih tiskopisa

Izdanje:	6.	7.	8.	10.	13.	14.	15.
Naziv enciklopedije:	Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für gebildeten Stände. Conversations-Lexikon				Brockhaus Conversations-Lexikon. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie	Brockhaus' Konversations-Lexikon	Der Große Brockhaus
Mjesto izdanja:	Leipzig					Leipzig, Berlin, Wien	Leipzig
Izdavač:	Friedrich Arnold Brockhaus						
Godina izdanja:	1824.	1830.	1833.-1837.	1851.-1855.	1882.-1887.	1892.-1895.	1928.-1935.
Broj svezaka:	10+4	12		16	16+1		20+1
Ukupan broj numeriranih stranica:	12.891	9.543	10.666	12.539	16.218	17.586	16.617
Table ⁴⁷ :	Ne				Da (više od 400)	Da (više od 1.000)	Da (više od 2.400)
Ilustracije unutar teksta:	Ne				Da (preko 1.300)	Da (preko 3.600)	Da (nisu pobrojane)
Popis ilustracija:	Ne				Da		
Dimenzije:	19 cm	23 cm		25 cm	26 cm		
Predgovor:	Da (predgovor 6. izd.)		Ne				
Pripadnost zbirci:	Knjižnica Prandau-Normann			Gimnazijska knjižnica	Knjižnica Prandau-Normann	Gimnazijska knjižnica	Knjižnica Wiessmann
Natuknica „Bibliothek“:	1. sv.: str. 746-748	1. sv.: str. 875-876	1. sv.: str. 873-874	2. sv.: str. 658-659 (1,5 stupac)	3. sv. str. 11-12 (2 stupca)	2. sv.: str. 969-970 (2,5 stupca)	2. sv.: str. 690-694 (čak 4 str.)
Potpis autora ispod članka:	Djelomično inicijal autora		Ne				
Popis literature:	Ne		Djelomice	Ne	Djelomice	Ne	Djelomice
Popis natuknica objašnjenih u tekstu (kazalo):	Da					Ne	
Organizacija stranice (stupci):	Nema stupaca, natuknice objašnjene kao vezani tekst, ispunjavajući cijele retke				Dva		
Uvez:	Tvrđi						
Jezik:	Njemački – gotica						
Reklame izdavača:	Popis djela koje je u 1824. g. nudila izdavačka kuća F. A. Brockhaus	Ne	Literarni oglas, tj. najava ostalih enciklop. djela u izdanju F. A. Brockhaus	Ne		„Ilustrirani katalog izabranih djela iz naklade F. A. Brockhousa, Leipzig, 1895.“	Ne

Posljednjem Brockhausu zastupljenom u ovom radu prethodila je najava oglednim arkom⁴⁷ koji ga je predstavio kao pouzdanoga savjetnika za sva pitanja iz svakodnevnoga života. *Der Große Brockhaus* uključuje 200.000 članaka više od 1.000 autora (suradnika). On je izlazio u nešto duljem vremenskom rasponu od svojih prethodnika, te je ujedno i svojim volumenom najobimniji. Zanimljivo je napomenuti kako se prvi svezak ovoga izdanja pojavio točno 125 godina nakon pojave prvoga izdanja.

IZDANJA MEYERSA

Meyers Konversations-Lexikon velika je njemačka enciklopedija koja je izlazila u različitim izdanjima kroz gotovo 150 godina, odnosno od 1839. do 1984. g., kada je integrirana u Brockhaus.

To je enciklopedijsko djelo ime dobilo prema njemačkom izdavaču Josephu Meyeru (1796.-1856.) koji je 1826. g. osnovao izdavačku kuću Bibliographisches Institut. Meyer je namjeravao objaviti suvremenu opću enciklopediju namijenjenu široj publici – obrazovanim, poslovnim ljudima i sl. Tako je nastalo djelo *Grosse Conversations-Lexikon für gebildeten Stände*, djelo koje je izlazilo od 1839. do 1956. g., i koje je doseglo veličinu od čak 52 sveska. Treba napomenuti kako je to najiscrpnije njemačko enciklopedijsko djelo 19. st.

Meyersov rad naslijedio je njegov sin Hermann Julius Meyer (1826.-1909.) koji je objavio sljedeće, prvo službeno izdanje enciklopedije pod nazivom *Neues Konversations-Lexikon für alle Stände*.

Enciklopedijsko djelo H. J. Meyera doživjelo je devet izdanja⁴⁸, a od toga Odjel muzealnih tiskopisa posjeduje gotovo polovicu, odnosno četiri sljedeća izdanja – prvo, drugo, treće i sedmo izdanje.

Sl. 6 Neues Konversations-Lexikon für alle Stände

Dakle, prvo izdanje, naslovljeno *Neues Konversations-Lexikon für alle Stände*, izašlo je u razdoblju od 1857. do 1861. g. i broji 16 svezaka. Drugo izdanje, *Neues Konversations-Lexikon, ein Wörterbuch des allgemeinen Wissens*, obuhvaća 17 svezaka objavljenih u razdoblju od 1871. do 1873. g. Treće izdanje, *Meyers Konversations-Lexikon. Eine Enzyklopädie des allgemeinen Wissens*, objavljeno je između 1874. i 1882. g. u 20 svezaka. Sedmo izdanje, posljednje cjelovito izdanje koje u svom fondu posjeduje Odjel muzealnih tiskopisa, skraćenog je naziva *Meyers Lexikon*. To izdanje objavljeno je između 1924. i 1933. g., i to u 15 svezaka. Manji broj svezaka u sedmom izdanju rezultat je ekonomske krize 20-ih godina 20. st., odnosno posljedica Prvoga svjetskog rata.

S obzirom na različita izdanja Meyersovih konverzacijskih leksikona objavljivanih u dužem vremenskom rasponu, urednici su se mijenjali, ali su zato svi suradnici na tim djelima uredno popisani na kraju pojedinoga sveska. Od urednika možemo spomenuti dr. L. Köhlera i dr. H. Krausea.

S obzirom na sličnosti i razlike među izdanjima, poslužit ćemo se tabličnim prikazom kako bi one bile preglednije.

47 Pod tablama podrazumijevamo nenumerirane priloge. To su skice, fotografije, zemljovid i planovi grada, poneki bakrotisak, a možemo govoriti i o tekstualnim priložima. U pravilu, zemljovidi i planovi su u boji, te neke fotografije (reprodukcije umjetničkih djela). Ostale su ilustracije uglavnom crno-bijele. Treba spomenuti kako je riječ o nenumeriranim stranicama tabli, te da se posebno javljaju ilustracije unutar teksta.

48 Od 2008. godine Odjel muzealnih tiskopisa posjeduje vlastiti primjerak oglednog arka 15. izdanja Brockhauusa.

49 Ta su izdanja doživjela brojne prerade i reizdanja, te ih u Odjelu ima u više primjeraka, ali je dovoljno prikazati samo jedan primjerak jednoga izdanja.

Izdanja cjelovitih Meyersa u Odjelu muzealnih tiskopisa

Izdanje:	1.	2.	3.	7.
Naziv enciklopedije:	Neues Konversations-Lexikon für alle Stände	Neues Konversations-Lexikon, ein Wörterbuch des allgemeinen Wissens	Meyers Konversationslexikon. Eine Enzyklopädie des allgemeinen Wissens	Meyers Lexikon
Mjesto izdanja:	Hildburghausen		Leipzig	
Izdavač:	Bibliographisches Institut			
Godina izdanja:	1857.-1861.	1871.-1873.	1874.-1882.	1924.-1933.
Broj svezaka:	15+1	15+2	15+5	12+3
Ukupan broj numeriranih stranica:	19310	16833 (s tim da dva sveska dodataka nisu numerirana)	Više od 20000	12493
Table:	Da (oko 300)	Da (oko 200)	Da (oko 400)	Da (oko 1500)
Ilustracije unutar sveska:	Ne	Da (rijetke)	Da (oko 1500)	Da (oko 7900)
Popis ilustracija:	Ne	Da		
Dimenzije:	25 cm			
Predgovor:	Da	Ne		Da
Pripadnost zbirci:	Gimnazijska knjižnica		Priručna stručna	Knjižnica Weissmann
Natuknica „Bibliothek“:	3. sv.: str. 482-485	3. sv.: str. 407-410	3. sv.: str. 155-158	2. sv.: str. 329-330
Potpis autora ispod članka:	Ne, ali postoji popis suradnika na kraju konkretnih svezaka			
Popis literature:	Djelomice	Ne	Djelomice	Ne
Popis natuknica objašnjenih u tekstu (kazalo):	Da			
Organizacija stranice (stupci):	2			
Uvez:	Tvrđi			
Jezik:	Njemački - gotica			
Reklame izdavača:	Ne	Da	Ne	Da

Dakle, sva su izdanja objavljena u izdavačkoj kući Bibliographisches Institut, što je i razumljivo ako se prisjetimo kako su ta enciklopedijska djela svoje nazive i dobila prema njezinom osnivaču. Nadalje, zanimljivo je kako se dimenzije svezaka nisu mijenjale tijekom godina, za razliku od izdanja Brockhousa, te su svi svesci visine 25 cm, što bi u današnje vrijeme više odgovaralo dimenzijama leksikona nego enciklopedija. Ipak, ovdje treba uzeti u obzir kako je riječ o djelima iz 19. i prve polovice 20. st., o prijelaznim oblicima između enciklopedija i leksikona.

Uz desetke tisuća numeriranih stranica, konkretne enciklopedije donose i tabele, posebne nenumerirane priloge – zemljopisne karte i planove gradova, portrete, znanstvene, tehnološke ilustracije i sl.⁴⁹ Tako prvo izdanje Me-

yers Konversations-Lexikona sadrži 115 portreta, odnosno ilustracija najznačajnijih ljudi do toga vremena, 60 slika krajolika te 125 zemljopisnih karata. Za razliku od prvoga izdanja koje nema ilustracija unutar teksta, ostala tri izdanja imaju, uz table, i ilustracije u tekstu čiji se broj svakim izdanjem povećava.

Natuknice se u izdanjima razlikuju svojom veličinom, donosno ima ih od nekoliko redaka do nekoliko stranica. Većinom prevladavaju duže natuknice ispod kojih nije potpisan autor, ali se zato djelomično pojavljuje popis literature. Velike se natuknice javljaju kada je riječ o određenoj poznatoj osobi, značajnoj instituciji, zemlji i sl. Sva su četiri izdanja tvrdo uvezana, s tekstom organiziranim u dva stupca na njemačkom jeziku – gotici. Kada je riječ o stupcima na koje je podijeljen tekst, posebno je zanimljivo sedmo izdanje Meyersova konverzacijskoga leksikona jer su u njemu umjesto stranica numerirani stupci, odnosno

⁴⁹ Zemljopisne karte i planovi uglavnom su u boji, dok su ostali prilozici crno-bijeli. U sedmom izdanju javljaju se i tekstualni prilozici.

svaka stranica ima dva broja.

OESTERREICHISCHE NATIONAL-ENCYKLOPÄDIE

U spomeničkoj knjižnici Prandau-Normann svoje mjesto pronalazi i *Oesterreichische National-Encyklopädie*. Na tom referentnom djelu i danas možemo pronaći inventarni broj i tadašnju signaturu, mjesto knjižnoga djela na polici.

Riječ je o prvoj austrijskoj nacionalnoj enciklopediji – priručniku namijenjenom svim staležima. Djelo je to s abecednim izlaganjem članaka, s naglaskom na prirodi, životu, institucijama, industriji, javnim i privatnim ustanovama, izobrazbi i znanosti, književnosti i umjetnosti, geografiji, povijesti, genealogiji i biografiji, kao i svim drugim bitnim predmetima i njihovim odnosima.

Oesterreichische National-Encyklopädie zamišljena je i ostvarena u šest svezaka, u uredništvu Johanna Jakoba Heinricha Czikanova i knjižara Franza Gräffera. *Commission der Friedr. Beck'schen Universitäts-Buchhandlung* u Beču je objavila enciklopediju u cjelovitom slovnom rasponu, u svega dvije godine, tj. u razdoblju od 1835. do 1837. g.

Sl. 7 *Oesterreichische National-Encyklopädie*

Susrećući se s austrijskom nacionalnom enciklopedijom, na prvi pogled ne bismo mogli zaključiti kako je riječ o enciklopediji jer svojim izgledom ne odgovara današnjima. Naime, riječ je o djelu koje sveukupno broji 4.083 stranice, visine 22 cm. Dakle, djelo je to koje svojim dimenzijama podsjeća na omanju knjigu.

Kako je to razdoblje u kojemu ilustracije još nisu izražene u djelima takve vrste, ne začuđuje podatak kako u austrijskoj enciklopediji uopće nisu zastupljene. U njoj ne možemo pronaći ni predgovor, ali zato u posljednjem svesku postoji pogovor, te tako tek u tom posljednjem svesku saznajemo ime urednika, osobe vrlo značajne za nastanak konkretnoga djela.

Tvrdo uvezana austrijska nacionalna enciklopedija pisana je, razumljivo, njemačkim jezikom, i to goticom. Svaki svezak sadrži svojevršno kazalo, tj. popis natuknica obrađenih u konkretnom svesku, dok posljednji svezak donosi i posebno izdvojen popis biografskih članaka.

Zanimljivo je spomenuti kako, kao i Brockhausova i Meyersova izdanja konverzacijskih leksikona nastalih u istom razdoblju, sadrži reklame, popise djela koja su se mogla kupiti u knjižarama izdavača koji je sudjelovao u izradi enciklopedije.

Natuknice nisu razdijeljene u stupce, kao što je slučaj s današnjim enciklopedijama, već su one ispunjavale čitave retke. Većinom je riječ o natuknicama dugima oko pola stranice, ali nisu rijetke ni duže natuknice, posebno ako se radi o predstavljanju značajnih osoba, određenih institucija i sl. Ispod natuknice nema potpisa autora, kao ni popisa literature korištene za nastanak članka.

Oesterreichische National-Encyklopädie zanimljiva je i zbog jednoga neuobičajenog pristupa građi. Naime, natuknica „bibliotheken“ ne objašnjava pojam knjižnice, već samo usmjerava čitatelja na potragu članaka o knjižnicama pod imenima zemalja i ustanova. Tako možemo pronaći natuknicu kao što je dvorska knjižnica u Beču, ili talijanska, austrijska, mađarska knjižnica⁵⁰.

ZAKLJUČAK

Enciklopedije na jednom mjestu pokušavaju okupiti cjelokupno znanje koja ima neprocjenjiv značaj u razvoju čovječanstva. Kroz svoju dugu povijest Muzej Slavonije Osijek prikupljao je raznovrsnu staru i vrijednu građu, a time i enciklopedijska izdanja. U Odjelu muzealnih tiskopisa svoje mjesto ima 16 takvih enciklopedijskih izdanja koja su nastala u razdoblju od početka 19. st. do završetka Drugoga svjetskog rata. Hrvatske enciklopedije Ivana Zochy i Mate Ujevića obilježile su hrvatsku jezičnu povijest jer je riječ o prvim hrvatskim enciklopedijama, o djelima koja su potaknula stvaranje sličnih izdanja. Hrvatska enciklopedija Mate Ujevića primjer je prve hrvatske enciklopedije koja je, iako nedovršena iz političkih razloga, poslužila našim ostalim enciklopedijama kao uzor. Od iznimnoga je značaja i naš prvi leksikon, *Leksikon Minerva*, nastao iz potrebe za domaćim priručnicima te vrste. On je trebao poslužiti kao temelj za razvoj daljnjih općih enciklopedijskih priručnika koji bi odgovarali domaćim potrebama, te time zamijenili strane priručnike. Također, predstavljeni su i najznačajniji europski enciklopedijski priručnici 19. st., tj. djela koja su poznata kao modeli enciklopedija njemačkoga govornog područja – Brockhaus i Meyers, kao i prva austrijska nacionalna enciklopedija. Djela su to koja se ne mogu pronaći u velikom broju hrvatskih knjižnica, a Odjel muzealnih tiskopisa posjeduje čak nekoliko njihovih izdanja i reizdanja. U Odjelu su ta enciklopedijska izdanja i dalje

51 *Biblioteca italiana; Bibliotheca austriaca; Bibliotheca hungarica. // Oesterreichische National-Encyklopädie. Wien: Commission der Friedr. Beck'schen Universitäts-Buchhandlung, 1835-1837. Sv. 1. Str. 294-295.*

aktualna zbog velike količine stare građe koja odgovara tom vremenu. Dakle, ona za nas knjižničare-muzealce ne zastarijevaju, već postaju samo još vrjednija i kao knjige (knjižnična građa) i kao predmeti (muzejska građa).

LITERATURA

- ANIĆ, I., 2003., *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
- BURIĆ, V., 1997., *Knjižnica Muzeja Slavonije Osijek // Blago Muzeja Slavonije*, Osijek.
- BURIĆ, V., 1991., *Stara Gimnazijska knjižnica kao cjelina u knjižnici Muzeja Slavonije // Osječki zbornik 21*, Osijek.
- ENCIKLOPEDIJA BRITANNICA. <http://EBchecked/topic/186603/encyclopaedia> (2008-12-15)
- ENCARTA ENCYCLOPEDIA Deluxe 2004. [CD-ROM]
- GOSTL, I., 1999., *Dvije tisuće hrvatskih životopisa // Vjesnik 60*, 18517 (petak, 21.5. 1999.)
- GOSTL, I., 1999., *Hrvatska leksikografija stara pet stoljeća // Vjesnik 60*, 18507 (utorak, 11. 5. 1999.)
- GOSTL, I., 1999., *Prvi hrvatski rječnik sveopćega znanja // Vjesnik 60*, 18516 (četvrtak, 20. 5. 1999.)
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, 1887.-1890., Dragutin Laubner, Osijek.
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, 1941.-1945., Konzorcij Hrvatske enciklopedije, Zagreb.
- Izdanja Brockhaus lexikona* (6., 7., 8., 10., 13., 14., 15.)
- Izdanja Meyers lexikona* (1., 2., 3., 7.)
- LEKSIKON MINERVA, 1936., Minerva, Zagreb.
- MALBAŠA, M., 1955/1957., *Muzejska knjižnica u Osijeku // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 4*, ¼ (1955/1957).
- NARODNA enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, 1925.-1929., Bibliografski zavod, Zagreb.
- OHNJEC, B., *O jeziku i oko njega*, http://www.ericsson.com/hr/etk/novine/kom0106/o_jeziku.shtml (2008-10-18)
- OESTERREICHISCHE National-Encyklopädie, 1835.-1837., Commission der Friedr. Beck'schen Universitäts-Buchhandlung, Wien.
- ŠVAB, M., 1991., *Iz povijesti hrvatske enciklopedike – Hrvatska enciklopedija // Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“ 1*, Zagreb.
- VINAJ, M., 1997., *Hemeroteka // Blago muzeja Slavonije*, Osijek.
- VINAJ, M., 2004., *Knjižnica Muzeja Slavonije – Odjel muzealnih tiskopisa // Knjižničarstvo 8* (2004).
- VINAJ, M., 2004., *Šest desetljeća Osječkoga zbornika // Osječki zbornik 27*, Osijek.
- VINAJ, M., 2007., *Tiskopisi XVI. stoljeća iz riznice Muzeja Slavonije u Osijeku*, Osijek.
- VUJIĆ, A., 1991., *Razvitak enciklopedistike i enciklopedijsko vrednovanje // Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“, 1* (1991).